

A nosztalgia jövője

Szentpétervár, a kozmopolita térség

Fordította: Székely Júlia

„Pétervárat éppen az a tény különbözteti meg a többi európai várostól, hogy mindazok olvasztótégelye.”
Alexander Herzen, 1843

(...)

Milyen előzményekre vezethető vissza a pétervári karnevál? Hogyan történhetett, hogy egy város, egy hivalkodóan új város, mely alapvetően a nosztalgia és az orosz hagyományok megtagadásának gesztusára épült, a maga hazátlanságával három évszázaddal később a nosztalgia tulajdonképpeni helyszínévé vált?

Pétervár virtuális városhoz való hasonlatosságát sokszor és sokan hangsúlyozták, legtöbbször nem éppen dicséretként. Ám kétségtelenül, a város már alapításának pillanatától kezdve egy eszményi építészeti modell megvalósulásának tűnt. Olyannyira, hogy a korai tizennyolcadik századi panoramikus metszeteken Pétervár épületeinek tényleges homlokzatait úgy ábrázolták, mint amelyek szervesen összetartoznak azok pusztán elképzelt másaival. Egy tipikus helyi trükköt elbeszélő városi legendára is rábukkantam, mely végül nagy befolyással lett saját idegenvezető túráimra.¹ A farsang idején ideiglenes paloták és szent ereklyék sokasága lepté el a tereket; vásári bódék, amelyek bűvészmutatványoknak, árnyjátékoknak, marionett-előadásoknak, de Pétervár sztereoszkopikus felvételeinek is legfőbb kirakatává váltak. A Tengernagyi Hivatalt szórakoztató központtá alakították, és látogatóit a Palota tér, valamint annak legmagasabb műemlékének, a Sándor-oszlop „élethű”

képének megtekintésére invitálták. A tízkopejkás belépődíj kifizetése után félhomályos termek egész során vezették át a vendégeket, akik valamiféle gigantikus méretű dioráma megpillantását várták. Ehelyett egy ablakhoz irányították őket, ahonnan a valódi Sándor-oszlopra nyílt kilátás. „Szeretnék látni a Palota teret is, eredeti méretében?” – kérdezte a ceremóniamester. „Öt kopejka árendeményt adok.”²

A pétervári valóság sokszor még a fikciónál is különösebbnek hat; meglehetősen nehéz különbséget tenni Pétervár tényleges és mitikus realitása között. Az egész város egy hatalmas, gyönyörű utánzat benyomását kelti, melyet kizárólag saját maga illúziója tart életben. Pétervárott az olvasás és gyaloglás egymáshoz hasonlítása fölöttébb gyakori jelenség, habár a vizuális média korában az olvasás talán éppúgy nosztalgikus cselekvés, mint ahogy a séta a felfekhetetlen posztszovjet vezetés idején.

(...)

AZ EMLÉKMŰELLENES PROPAGANDA MŰVÉSZETE

A „szabad Pétervár” az emlékművek radikális elutasítására szerződött. Nem véletlen, hogy az átnevezett város a világ legkisebb köztéri szobraival büszkélkedhet, melyek ráadásul pétervári antihősöket ünnepelnek. A miniatűr emlékművek között olyan alkotásokat találhatunk, mint például egy (életnagyságú) bronzból öntött csíz, a „puffos csíz” (egy sze-

rencsétlen pétervári kalandor beceneve) szobrát, valamint a leghíresebb pétervári orra emlékező díszablakot, mely – Gogol története előtt tisztelegve – annak az állami hivatalnoknak állít emléket, akinek a borbélynál elvesztett orra egy irritáló másodpéldány alakját ölti. Még Nagy Péter legújabb szobra is a megfelelő talapzat, és a szükséges kígyó és ló alakjai nélkül jeleníti meg a cárt. A Péter-Pál-székesegyház melletti Nagy Péter-szobor, melyet a város átnevezésének idején, 1991-ben lepleztek le, úgy ábrázolja Pétert, mint aki egy kerti bútorhoz hasonlatos, egyszerű trónszéken ül – hozzáférhető mind a galambok, mind a gyerekek számára. Péter ülő alakja a várost saját otthonaként uralja. A város egyfajta szobabelsővé lépett elő.

A Mihail Csemiakin által készített szobor ajándék formájában került Pétervár birtokába. A művész értelmezése szerint, a szobor kivitelezése egyfajta – a történelmen is átívelő – együttműködés keretében, a tizenharmadik századi szobrász, Carlo Bartolomeo Rastrellivel kooperálva valósulhatott csak meg, akinek a cárról készített halottas maszkját maga Csemiakin is modellként használta. Valójában, a Bronzlovas szobrásza³ és tanítványa, Maria Collo, szintén tanulmányozták Péter halottas maszkját, végül mégis egy idealizált, allegorikus ábrázolás mellett döntöttek. Ezzel ellentétben, Csemiakin Péter fejét a halottas maszk pontos arányai alapján rekonstruálta, amivel egy hátborzongató hatást ért el: a cár feje túl kicsinek tűnik megnyújtott testéhez képest. A hajától és bajszától megfosztott Péter idegennek hat, nem hasonlít saját maga monumentális alakjához.

Az új Péterhez való elzárándoklás a posztszovjet városi rituálé szerves részévé vált. A nap bármely szakában gyerekeket és felnőtteket láthatunk, amint a cárral való intim ölelkezés pillanataiban egymást fényképezik. Péter közelről, a térdén ülve, sokkal inkább tűnik egy cukrosbácsinak, aki hagyja, hogy gyerekek játszadozzanak az ujjaival. Körbesétálva, hátulról egy hétköznapi városi csinovnyikra emlékeztet, aki kizárólag az aktákon gyakorolja hatalmát. Csak ha vele szemben állunk, fedezhetjük fel a halott zsarnokot. Tulajdonképpen az ülő cár képe közvetlenül a korai tizenharmadik századi városi misztériumjátékokból eredeztethető,⁴ ily módon nem meglepő, hogy egyszerre a karnevál résztvevője, de a közönség egy tagja is, múzeumőr és a legértékesebb kiállított tárgy, egy tizenharmadik századi relikvia és egy modern álc. Péter karnevállá változtatja az archeológiát.

A Péternek szánt emlékmű helyének kijelölését heves viták kísérték. A választás, mely végül a város

alapításának helyszínére – a rendőrőrs és a temető közé – esett, már eleve a városi archeológia és mitológia kettős hatáskörébe utalta a szobrot. Péter részt vesz a túlvilági kommunikációban, közvetít élő és halott között. A városi emlékezet bohócos őrzője a város alapításának ambivalens mítoszát is megtestesíti: a kezdeti megbotránkozás ellenére, a szobrot végül maguk közé fogadták a városi lakosok. Péter groteszkül hosszú ujjait mára már kezek ezrei simították végig; a szobor az elmúlt idők fényében pompázik. Az új városi folklór szerint, ha Péter mutatóujját kézbe veszed, hamar meggazdagodhatsz. (Állítólag egy orosz tizenéves elrabolta Péter ujját és tíz perccel később egy valutával teli tárcát talált. A pénzt valószínűleg egy, a szobor látványától megbabonázódott, szórakozott nyugati ember hagyhatta el, aki minden bizonnyal nem volt tisztában azzal, hogy pénzügyi vesztesége később mitológiai történetté lesz.) Ám ez nem minden: Péter középső ujja a Viagrához hasonlóan csodát tesz a szexuális potenciállal; és végül, ha megtalálsz Péter hiányzó kabátgombját, boldog leszel életed végéig. Tehát a Nyugat-orientált cár és ács⁵ új szentpétervári alakja, Jekyll és Hyde-hoz hasonlóan, egyszerre tűnik félelmetesnek és közvetlennek.

A tizenévesek példaképeit kutató szociológiai tanulmányok egy sora zárult azzal a meglepő felfedezéssel, miszerint a *peresztrojka* a kulturális hősök inséges időszakát is jelentette. Az 1980-as évek közepén Lenin még a legkedveltebb figurák között tudhatta magát, ám az 1980-as évek végére, illetve az 1990-es évek elejére már visszaesett Macedóniai Nagy Sándor és Arnold Schwarzenegger mögé. Manapság a nemzeti hősök, mint Nagy Péter, Puskin és Zsukov tábornok ismét visszatértek a tizenévesek panteonjába, akik közül egyértelműen Nagy Péter tűnik a „legfotogénebbnek”. Hatalmas sikere volt tudniillik a „Péter, az első, mindenben első” szlogennel futó I. Péter cigarettáknak, olyannyira, hogy népszerűségét csak a Baltika sörnek sikerült megközelítenie. Az orosz zsarnoki magatartásnak megfelelően, az Oroszországot nyugati mintára alakító cár arcképe jelenleg az orosz elnök dolgozószobáját díszíti. Nagy Péter tehát cárok és pártvezetők generációinak nagyra becsült vagy épp elátkozott figurája egy univerzális, minden igényt kielégítő hősnek tűnik: modernizáló és antikrisztus, demokrata és egyeduralkodó.

Kirívó a különbség a cár pétervári és moszkvai képmása között. Öt évvel a pétervári szobor felavatása után, Moszkva nemcsak hogy megpróbált lépést tartani, de igyekezett elsőbbségre is szert tenni a szél-

Csizsik-pizsik szobra Szentpétervárott

I. Péter szobra Szentpétervárott

sőséges érzelmeket kiváltó cár moszkvai szobrának felállításával. Az emlékművet a szívós Zurab Ceretelli készítette, és a szobor leleplezése azonnali botrány előidézőjévé vált. Nagy Péter egy életnagyságúnál jóval méretesebb figuraként jelenik meg, aki a tengerek meghódítójaként egy óriási hajót kalauzol. A Pétert körülvevő vitorlák és a győzelmi zászlók ugyanakkor olyannyira fékezhetetlenek tűnnek, hogy a cár szinte belegabalyodik azokba, akárha saját hatalmának lenne foglya. Nem mellesleg azt is beszéltek, hogy az emlékmű elkészítéséhez a szobrász egy másik, Kolumbusznak címzett mű modelljét használta, melyet az Amerikai Egyesült Államok visszautasított. Ugyanakkor a moszkvai és a pétervári Péter összehasonlítása szembeszökő eltéréseket leplez le a két város mítoszában és nosztalgiájában milyensége között. Míg Pétervár Pétere emberi léptékű, Moszkváé grandiózus.⁶ Utóbbi a birodalom uralkodója, előbbi egy ambivalens karneváli hős. Az sem véletlen, hogy a moszkvai emlékmű alapvetően az orosz haditengerészet évfordulójának megemlékezése alkalmából készült, és hogy Luzskov polgármester hosszú távú terjeszkedési terveire, a Krím-félsziget és a Fekete-tenger visszahódítására reflektált. Moszkva Pétere tehát az, aki immáron magához ragadta Pétervár birodalmi mítoszákat. Mindez azonban csak egy ikonográfiai abszurditás révén következhetett be. Ceretelli emlékműve Pétert egy trófeákkal (hajóorokkal, az ellenség hajójának maradványaival) díszített hajóra helyezi (az ikonográfiát egyébként a pétervári Vasziljev-szigeten álló világítótoronytól kölcsönzi). Ugyanakkor Péter hajójának zászlaja és az ellenségtől trófeaként begyűjtött zászlók meg egyeznek; ugyanazon orosz birodalmi zászló egy-egy példánya. Moszkva Pétere egy magányos, nem kedvelt hősként jelenik meg, feje felett egy már-már önmegsemmisítő bombafenyvetéssel.

Ha Pétervár valaha is városállammá válna és egy nemzeti madárra lenne szüksége, én két javaslat, a sült csirke (*cipljonok zsarennij*) és a puffos csíz (*csizsik-pizsik*) közül választanék. Mindketten kimondottan irodalmi madarak, a városi folklór ünnepeltjei.⁷ Egyikük sem csodatevő, egyikük sem repül túl magasan, de talán jobb is így, ugyanis a csodák néha katasztrofális véget érnek. Míg Moszkva fantasztikus tűzmadarakat és főnixeket, Pétervár a nemzeti fauna sajátosan értelmezett mintapéldányait helyezi előtérbe. Mégis, csak itt képzelhető el, hogy egy – életnagyságú – bronzcsíz felavatása városi ünneplésre adjon okot. Költők és írók, köztük Bella Akhmadullina és Andrej Bitov humoros sorokkal adóztak az Ismeret-

len Csíz emlékműve előtt, többnyire a közönség nagy élvezetére. Hogy honnét bukkant elő a pétervári hagyományok hírnökeként üdvözölt madár?

Van egy ismeretlen eredetű, régi pétervári dal:

Puffos csíz, merre voltál?
Ittam egy kis vodkát a Fontanka folyónál
Ittam egy pohárral, aztán még eggyel
És a fejem szárnyalni kezdett el⁸

Immáron senki sem emlékszik, ki is lehetett a puffos csíz, de mindenki egyfajta létállapothoz köti a fogalmat. A csíz egy olyan városi átlagember szellemét testesíti meg, akinek ambíciói komikusak, és aki nem riad vissza kisebb kihágások elkövetésétől sem. Ezzel együtt a pétervári bronzcsíz, melynek szobrát a marionettművész, Rezo Gabriadze készítette, sokkal inkább egy ellenemlékmű benyomását kelti; azon városi madarak némelyikére emlékeztet, akik átmeneti otthonukat egy híres ember fején alakították ki, és akik az emlékmű hódolójának megjelenésekor tova-
rebbennek. Most azonban a tünékeny madár egyesegyedül birtokol egy emlékművet. A csíz méretét jóval túlszárnyalva, hatalmas méreteket öltött a madarat körülengő új városi mítosz is. A madarat számtalanszor ellopták, ám a szóbeszéd szerint, ahogy minden hősnak, a csíznek is megvan a maga dublóre. Az eredeti csíznek feltehetőleg öt másolata létezik, és a város új örökségének ismeretlen védői minden egyes éjszaka, amikor a madár elrepül, egy új példányt állítanak ki.

A csíz megszületésének történetét szintén homály fedi. Egy városi legenda szerint: Rezo Gabriadzenek egyszer csak látomása volt. „Hogy lehetséges, hogy egy szobor sem emlékezik a puffos csízre Pétervárról?” – adott hangot elképedésének.⁹ Gyorsan készített egy modellt a város kedvenc madaráról, zsebre tette, és egyenesen a város főépítésének irodájába sietett. Néhány órányi vita után már az építész is meg volt győződve róla, hogy Pétervár nem élhet tovább a csíz nélkül. A történet még tovább is folytatódik, ám ami a lényeg: a csíz hasonmások burjánszának indultak. Egy másik művész, Tejmur Murvanidze, korábban a Kirov opera és balettszínház díszlettervezője, Mihail Barisnyikov egyetemi társa, szintén elkészítette saját csízszobrát, mely állítása szerint megelőzte Gabriadze példányát. Murvanidze egy történetet is elmesélt, melyet pétervári nagymamájától hallott, és mely egy Puffos Csíz becenevű férfiről szólt, aki nem messze lakott a Grafski utcai Fontankától.¹⁰ Ez a legendás Grafski utcai Csíz egy tehetség-

ges senki volt, egy pétervári *értelmiségi*, aki tárcákat írt és nagy ambíciókat dédelgetett. Murvanidze szerint az ő csíze nem a létező vetélytársa, hiszen minden művész elkészítheti a maga bronzcsízét, balsorsú álmodozók szerencsét hozó madarát.

Moszkvával és Berlinnel ellentétben, a pétervári városi beruházások jóval kisebb léptékűek és feltűnően emlékműellenesek. Pétervár tehát sokkal inkább tartozik a közép-európai városok, például Prága és Ljubljana körébe, ahol a grandiózus emlékművek minden fajtáját erős gyanakvással fogadják. A pétervári mini-emlékművek többsége ráadásul egyáltalán nem hősökre, cárokra vagy írókra emlékezik, hanem furcsa karneváli maszkokat viselő, hétköznapi péterváriakra.

1996-ban és 1997-ben, Szobcsak polgármester bukásával világossá vált, hogy a városi játékok utolsó felvonásukhoz értek. A Jakovlev-éra emlékművei egyértelműen más hűrokat pengetnek. És valóban, a város szimbolikus geográfiájának változásai leplezetlenül megelőlegezték az ország politikai fordulatát is. A Malaja Konyusennaja¹¹ végén, az új szellemiség kinyilatkoztatásaként, felállították a legújabb emlékművek egyikét: egy pétervári rendőr szobrát. A mű egyébként annak a Belügyminisztériumnak (a korábbi KGB eufemizált változata) az ajándéka, amely manapság leginkább a hagyományok önkényes újraértelmezésével foglalatoskodik. A magyarázó szöveg szerint a rendőrt nem egy állandó emlékműnek szánják, csak azon szobrok egyikének, melyek tradicionális pétervári karaktereket formáznak meg, és amelyet az 1718-ban alapított pétervári rendőri erők 280. születésnapja alkalmából állítottak fel. A pétervári rendőrszobor szponzorai dicső származásukat tehát Nagy Péter korára datálják, és büszkén ígérik, hogy a posztsovjet Pétervár 200 legjobb rendőre azt a történelmi egyenruhát viselheti, amely 1718-tól 1918-ig egy nagy hagyomány részét képezte. „És most, 80 évvel később, a Belügyminisztérium lehetővé tette a pétervári rendőrök egyenruhájának, egyszersmind hírnevének helyreállítását”, magyarázza a szöveg. A szobor azonban sokkal inkább a selektív emlékezet egy emlékműve. A nyolcvan év, melyet a hagyomány ezen új inventorai át kívánnak ugrani, a sovjet Cseka, MVD és KGB, a sztálinista tisztogatások, megsemmisítő kampányok, zaklatások, és nem utolsósorban, a Gulag időszaka. Csakugyan a Cseka-, illetve a KGB-ügynökök formaruhája eltérő volt ebben a nyolcvan évben; de kizárólag külalakjukat tekintve. A „közbiztonság szerveinek” személyzete és struktúrája számos ponton a sovjet és a posztsovjet korszak közötti folytonosság érze-

tét kelti, és senki még csak meg sem kísérli átvizsgálni a sovjet idők szennyesét.

Az 1990-es évek végére Pétervárat már a bűnözés fellegváraként jegyezték: a várost a maffia módszereivel dolgozó csoportok (ma azt mondanánk „erőszakos vállalkozások”) szállták meg, amelyek nevüket ráadásul legtöbbször Pétervár egyes részeitől kölcsönözték, mint például „Észak Palmira”. A jó öreg Pétert és a hírhedten szabad Pétervárat immáron tehát több réteg por fedi. Az Ermitázs nem is olyan régen rendezett kiállítását, a beszédes című „Pétervár-Trója” eleve hangsúlyozza a két mitikus város háttorzongató hasonlóságait: álom, fikció és történelem szoros kapcsolatát. Nem véletlenül Pétervár volt az a hely, ahol Schliemann az *Iliász*-t oroszul olvasva, először vizionálta Trója feltárását. A modern korban megálmodott és megalapított városban, Pétervárott minden bizonnyal sokkal valószínűbbnek tűnt a kizárólag az ókori irodalomból ismert Trója tényleges létezése. Ellenben mára Pétervár maga vált a kiirtott, ám mégis kirívó kultúra eme betemetett városává, amely nemcsak nagymértékű helyreállításra, de további feltárára is rászorul.

A „kultúra városa” azonban továbbra is a gazdasági nyomás és a metafizikai csábítás közötti ingatag területen egyensúlyoz. Egyrészt érvelhetnénk amellett, hogy Pétervárnak nincs többé szüksége a szimbolikus politikára, sokkal inkább egy nagyszabású *Euroremont*-ra,¹² azaz újjáépítésre. (Károly herceg felajánlotta, hogy állja a Puskin Ház és Kutatóközpontban található fürdőszoba európai stílusú kialakításának költségeit, ám az ajándékot csak vonakodva fogadták el.) Másrészt vissza kellene utasítanunk a nemrégiben megkeresztelt európai város koncepcióját is, amely a közelmúltban renovált Grand Hotel Europe-on szintén testet ölt: a frissen mázolt pétervári homlokzat egy – a globális láncolathoz hű – szokásos nemzetközi hotelbelsővel ötvöződik. Pétervár és Leningrád tradícióit a kultúra, politika és gazdaság ménage à trois (édeshármasa) határozza meg, ráadásul az összefüggések eme aggályos képlete minden bizonnyal a jövőben is fennmarad. A Herzen által emlékezet nélküli, ám minden más települést is megidéző városként leírt Pétervár a kulturális emlékezet par excellence helyszínévé vált. Míg egykor az embertelen modernitás és ipari fejlődés városát látták benne, a huszadik századra már egy ódivatú városi kozmosz emberies memorandumaként értelmezték, amely egyébként elősegítette a posztsovjet korszakhoz fűzött remények kiteljesedését. Bár a jövő nem feltétlenül ad túl sok okot a bizakodásra, az itteni

emberek meglehetősen gyanakvóak az apokaliptikus szükségállapotokkal szemben. A város jelenének, de jövőjének is szerves része és alkotóeleme a pétervári nosztalgia. És csakugyan: amikor ironikus és reflexív, sokkal inkább prospektív, mintsem retrospektív; egy furfangos, befejezett jövő. A nosztalgia tehát nem egy eszményi múlt, hanem az abban rejtlő, kiaknázatlan lehetőségek felé irányul. Ezek egyike a tágan értelmezett városi polgárság, illetve a magas és alacsony, valamint a művészi és kommersz értékminőségein felülemelkedő közös városi kultúra kései álma.

A második Szentpétervári Karneválra sosem került sor. A tervezett ünnepség napján a színház visszavonulót fújt saját épületének belsejébe. Őrült Katalin, a Táncoló Kunstkamera¹³ és groteszk Péter eleven, ám a melankolikus, néma jelenettől megder-

medt figuráit az utcákról múzeumi vitrinek mögé száműzték.¹⁴ Katalin Csipkerózsika hálóinges alakjához vált hasonlatossá, aki immáron kizárólag idősdő szeretők pártfogását élvezi. Tulajdonképpen olykor Pétervár maga is ugyanezt a benyomást kelti: egy szunnyadó szépség, akin csak egy kiadós csók segíthet. A városi misztériumjátékot tehát egy hosszadalmas szünet szakítja félbe; ám az igazgató az előadás folytatását ígéri. A Nyevszkij sugárút színházablaka (Nagy Péter heroikus szárnyalásának kiindulópontja) nyitva maradt, amely visszapillantó-tükörként engedi látni az utca forgalmát, az itt menedéket lelő városi emlékművek egy sorát és magukat a nézőket, akik újra és újra beszipantják mind a művészi összefüggések elmaradhatatlan cigarettafüstjét, mind az átkeresztelt város otthonosan szennyezett levegőjét.

Jegyzetek

1. Az 1970-es évek végén Boym városnéző tûrákat szervezett – akkor még – Leningrádban. (A ford. megjegyzése.)
2. A történetet Naum Szindalovszkij jegyezte le. Lásd Naum Szindalovszkij: „St. Petersburg” (Peterburgszkij folklor), Maxima, 1994, 307.
3. A szentpétervári Bronzlovast, Péter egy másik figurációját, Étienne Maurice Falconet készítette 1782-ben. (A ford. megjegyzése.)
4. Maria Virolainen a Bronzlovas és az új Péter összehasonlító tanulmányozása során olyan 18. századi forrásokat talált, melyeken a cár bohócként jelenik meg a városi karneválon. (Lásd a Harvard Davis Központban tartott előadása, Cambridge, MA, 1996 ősze.)
5. Nagy Péter egész életében a hajók megszállottja volt, többször maga is dolgozott hajók építésén. (A ford. megjegyzése.)
6. A pétervári szobor a történelmi városrész szerves része, ugyanakkor könnyen hozzáférhető a hétköznapi emberek számára is. A moszkvai Péter – bebörtönözve saját győzelmi vitorlájába – a Moszkva folyó partjának elkülönített szakaszán áll. A bombafenyvetések következtében, a szobor megközelítése csak igen korlátozottan kivitelezhető és az emlékművet egyébként is rendőri erők őrzik, akik minden egyes kósza látogatót igazoltatnak. Költői igazságszolgáltatásnak tekinthető, hogy Péter, aki olyannyira nem szerette a régi orosz fővárost, kívül rekedt Moszkva történelmi földrajzán sokkal inkább formál panorámaszerű együtttest Moszkva megalomán polgármesterének rekonstrukciós terveivel, mint például a Megváltó Krisztus Katedrálisa.
7. A forradalmi idők ironikus pétervári dala így szól: „Hol egy főtt csirke, hol egy sült csirke lófrált a Nyevszkij környékén, de elkapták, letartóztatták, és az ítéletét akarták.” A pörül járt sült csirke az életéért könyörög, de kilátásai nem túl fényesek.
8. „Csizsik-pizsik, gygye ti bil? Na Fontanke vodku pil. Vipil rjumku, vipil gyve. Zakruzsilosz v golove.”
9. A történetet egy Pétervárat, illetve Leningrádot igencsak jól ismerő szakértőtől hallottam. Dr. Marietta Tourian. 1998. július.
10. Tejmur Murvanidze. Interjú a szerzővel 1997 júliusában.
11. Bármennyire különös is, a BM által szponzorált szobor valóban nem az állandóság jegyében került felállításra – sokkal inkább szánták egy olyan városi emlékműnek, mely áthelyez(tet)hető egyik helyről a másikra, akárcsak egy valódi rendőr. Ily módon az átalakított KGB akaratlanul is folytatta a városi karnevál hagyományát.
12. A „Euroremont” lényegében a nyugati mintára történő olcsó renoválás módszerére utaló szakkifejezés. (A ford. megjegyzése.)
13. A Kunstkamera egy 1714-ben alapított, elsősorban antropológiai és néprajzi jellegű múzeum Szentpétervárott. (A ford. megjegyzése.)
14. Az első karnevál idején színészek és járőkelők egyaránt a város emlékműveinek alakjait személyesítették meg, illetve öltöztették magukra. (A ford. megjegyzése.)